

Velká válka, velké naděje, velké pochybnosti. Smysly, emoce a komplikovaný patriotismus v deníku Zofie Nałkowské

Paweł Rodak

Université Paris-Sorbonne
pawel.rodak@sorbonne-universite.fr

SYNOPSIS

The Great War, Great Hopes, Great Doubts: Senses, Emotions and Complicated Patriotism in the Diary of Zofia Nałkowska

The article describes the experience of World War I and the period just after the war (1914–1919) as written in the diary of prominent Polish novelist Zofia Nałkowska (1884–1954). For Nałkowska, World War I presents strong sensory experiences (new sounds and images that permeate domestic and other private spaces). At the same time, war reveals the truth about human life — a life full of cruelty —, creating a situation in which the collective expression of patriotism demands individual sacrifice. This article explores the tension in Nałkowska's diary between what is collective and patriotic, on the one hand, and what is individual and private on the other (patriotism is a valuable aspect of the national ethos for Nałkowska, but at the same time she realizes that it can be a source of nationalistic and chauvinistic behaviours). Finally, the article shows Nałkowska's critical attitude at the end of the war and the immediate post-war period, connected with the awareness that the regained independence will not solve all Polish problems.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

První světová válka; deník; Zofia Nałkowska; smysly; žena; běžnost/neobvyklost; patriotismus / World War I; diary; Zofia Nałkowska; senses; woman; ordinaries/uncommonness; patriotism.

1. VÁLKA A DENÍK. ZOFIA NAŁKOWSKA

V době vypuknutí první světové války se Zofia Nałkowska dožívá třiceti let. Má za sebou už jedno nepovedené manželství, na svém kontě několik románů a povídkových sbírek a také několik veřejných vystoupení. Není ještě příliš známou spisovatelkou. Tou se stane teprve v meziválečném období, kdy vydá významná literární díla jako *Hrabia Emil* (*Hrabě Emil*, 1920), *Romans Teresy Hennert* (1923, česky *Teresin román*, 1928) nebo *Granica* (1935, česky *Hranice*, 1937 a 1978). Její romány, v nichž hojně využívá psychologické analýzy, podrobně popisují životní podmínky žen a vztahy mezi ženami a muži. Před první světovou válkou je Nałkowska spojována s rodícím se emancipačním hnutím žen. Na Ženském sjezdu v roce 1907 rázně vystupuje proti omezením, která ženám zabraňují v rozvoji a seberealizaci, a svůj projev zakončuje výmluvným heslem „Chceme celý život!“ (Górnicka-Boratyńska 1999, s. 323–329). V meziváleč-

ném období a po druhé světové válce se Nałkowska angažuje v polském veřejném životě jako spisovatelka i jako veřejná osobnost: ve třicátých letech je aktivní v Odborovém svazu polských literátů (Związek Zawodowy Literatów Polskich) a v polském PEN klubu, po roce 1945 je poslankyní Sejmu a spolupracuje také s Mezinárodní komisí pro vyšetřování hitlerovských zločinů v Polsku. Díky poslední zmíněné činnosti vznikla její slavná sbírka povídek *Medailony* (1946, česky *Medailony*, 1984 a 2011) — jedno z prvních literárních svědectví o holokaustu.

V roce 1914 si Zofia Nałkowska již osmnáct let vede deník. Od svých dvanácti jím zaplňuje další a další sešity. Do konce svého života v roce 1954 (bude jí tehdy 70 let) popíše celkem 76 sešitů, desek a bloků s volnými listy (z toho devět jich bylo zničeno). Deník spisovatelky je velice silně propojený jednak s kontextem jejího života, jednak s kontextem skutečnosti, kterou prožívá. Historická skutečnost má pak zvlášť velký vliv na život Nałkowské a podobu jejího deníku během obou světových válek. Obě války prožívá velice osobně — poprvé jako třicetiletá, mladickým nadšením naplněná žena a nadějná spisovatelka, podruhé jako velmi zralá žena a jedna z nejznámějších polských autorek. Propojení popisu válečných zkušeností a reakcí na ně, emocí, které válku provázejí, a zároveň kritických reflexí, díky nimž je možné válku nejenom prožívat, ale také se jí snažit porozumět, je jedním z důvodů, proč jsou deníky Zofie Nałkowské stále tak významné. Zde mě budou zajímat její deníky z období první světové války a z doby bezprostředně po jejím ukončení (1914–1919).

V letech první světové války Zofia Nałkowska bydlí ve Varšavě nebo v rodinném domě v Górkách nedaleko Varšavy. Pohybuje se tedy v blízkosti míst, do nichž první světová válka otiskuje své stopy. Vidí vojáky odjíždějící na frontu a raněné, kteří se odtamtud vracejí, slyší zvuky probíhajících bitev, vidí nad Varšavou prolétávat letadla a slyší výbuchy bomb, sleduje bitvy o Varšavu mezi ruskou a německou armádou, každodenně zakouší různé nesnáze spojené s válkou (problémy s dopravou či zaopatřením, nedostatek peněz). Přestože v době války ani bezprostředně po ní nezapisuje do deníku každodenně (někdy jsou přestávky několikadenní, několikátýdenní, ale i několikaměsíční), každý záznam v deníku se nějakým způsobem války týká. Válka tedy proniká i do intimního psaní, je všeobecná, otiskuje své stopy do všeho, co člověk dělá a píše.

Deník Zofie Nałkowské je důležitým pramenem k pochopení postojů a emocí, které provázely události let 1914–1919. To se týká i jiných deníků polských spisovatelů, jako je například deník Marie Dąbrowské nebo deník Stanisława Rembeka, a obecně autobiografických dokumentů (deníky, pamětníky, dopisy), které jsou stále častěji používány jako prameny v publikacích zabývajících se první světovou válkou. Umožňují totiž ukázat válku tak, jak ji prožívali vojáci i lidé v civilu. Upozorňují nás na to, že první světová válka je válkou totální, jež se neodehrává jen na frontách, ale i ve městech, městečkách a vesnicích, která jsou bombardována a neustále vystavena zániku. Její následky se týkají prakticky všech, nikdo před nimi není uchráněn. Nové publikace, které se zabývají první světovou válkou, pojednávají mimo jiné o tom, „jak obyvatelé polských zemí vnímali válku, jak na ni reagovali, jak o ní psali“ (Sierakowska 2015, s. 12). Tímto způsobem navracejí Polákům povědomí o první světové válce, na kterou se do velké míry zapomnělo a synonymem války se v kolektivní paměti stala takřka výlučně druhá světová válka. Na rozdíl od západní Evropy nebyla první světová válka v Polsku donedávna nazývána Velkou válkou, přestože i zde se postupně

tento termín začíná používat. Dnes už se také píše o „naší válce“, ve smyslu války, která se do velké míry týkala střední Evropy (Chwalba 2014; Borodziej — Górny 2014). A to jak svým průběhem (bitvy probíhající na východní a jižní frontě; velké množství padlých a raněných vojáků; válečné škody), tak svými důsledky (vznik národních států). V deníku Zofie Nałkowské se ve větší nebo menší míře objeví takřka všechny tyto problémy.

2. VELKÁ VÁLKA A SMYSLY

Zápisky válečných zkušeností v deníku Zofie Nałkowské se týkají vždy tří vzájemně provázaných sfér: toho, co je tělesné, emocionální a intelektuální. Spisovatelka nejprve válku velice intenzivně zakouší svými smysly, z nichž nejdůležitější je zrak a sluch. Zrak, a zejména sluch jsou smysly, které vtahují do děje, z toho, kdo vidí a slyší, dělají účastníka, svědka probíhajících událostí. Válka je pro Nałkowskou silným zážitkem sluchovým (zvuky války, především zvuky bomb) i vizuálním (vojáci, letadla, zbořené domy, požáry, davy na ulicích, „tisíce, tisíce raněných“).

Na začátku první světové války Nałkowska přebývá v rodinném domě v Górkách (asi dvacet kilometrů od Varšavy). To tam v létě 1914 slyší první zvuky války. Způsobují, že i pro ty, kteří nejsou přímo zapojeni do dění na frontě, je válka stále blíž. Zvuky války jsou také jedněmi z nemnoha informací, které se dostávají do míst odlehlých od velkých městských center:

Kvůli zvukům odpalování mostů u Zegrza tu vzrostla panika do nevídaných rozměrů. Mysleli jsme, že se bijí už jen tři míle odtud. — Jsme skoro úplně odříznutí od Varšavy, vlaky jsou jen pro armádu a rodinné příslušníky vojáků. Stále jezdí celé kolony nákladních vagónů plné vojáků pokřikujících na kolemjdoucí slova na rozloučenou, smutných koní a děl (Nałkowska 1976, s. 338–339 [6. 8. 1914]).

Přes den stále jezdí nákladní vlaky s vojáky směrem k Varšavě a až tady je slyšet hlasitý, hromadný křik „hurá!“. A v noci zase vezou na opačnou stranu vlaky plné raněných od Varšavy — a ty už jedou potichu (tamtéž, s. 343 [23. 8. 1914]).

Dnes tu byly celý den slyšet rány z děl. Ale tyto události dopadají na již příliš pečlivě připravenou půdu, nevzbuzují děs jako kdysi; představivost je už příliš otupělá, aby dokázala zpřítomnit míru trvající hrůzy. Nutím se myslet na to, že každé té ráno odpovídá určité množství roztrhaných lidských těl, že je tam utrpení a hrůza (tamtéž, s. 354 [15. 9. 1914]).

Když jsem ležela v posteli, viděla jsem také oknem nízko letící vojenské letadlo. Spadlo nedaleko v Nadarzyně a bylo ruské. — Sousedí stále mluví o značné blízkosti Němců, ale v mém zorném poli se ještě nic neděje. Zato se šíří zvěsti, zvěsti (tamtéž, s. 358 [9. 10. 1914]).

Už dva dny je slyšet střelbu. [...] V podvečer trvala kanonáda skoro bez ustání jako nějaké monotónní vyprávění o utrpení a smrti. [...] Bojují pryč u Grodziska a Piaseczna,

kteře je už vypálené. [...] Nepřetržitě naslouchání střelbě se stává trýzní. Bitva se odehrává skoro u Varšavy, ze směru Mokotowa. Byla to prý nějaká past, padly do ní tisíce lidí (tamtéž, s. 359 [11., 14. 10. 1914]).

Můžeme vidět, že opakující se a stále déle trvající zvuky probíhající války jsou na jednu stranu čím dál tíživější, na druhou stranu po nějaké době už nevzbuzují takový děs, lidé si na ně postupně zvykají. Zdrojem neklidu a nejistoty se ale stává nedostatek informací, které jsou zastupovány drby, fámami, neověřenými zprávami (velice často se tehdy v zápiscích Nałkowské objevuje slovo „prý“).

Po prvním odražení německé armády z blízkosti Varšavy se Nałkowska stěhuje do hlavního města. Varšava je tehdy městem, které je stále ještě součástí ruského záboru a je spravováno Rusy. To se mění, když v červenci 1915 německá armáda zaútočí na Varšavu a definitivně ji dobude 5. srpna. Tehdy se pro Nałkowskou válka opět stává silnou smyslovou zkušeností, ta ale rychle získává podobu válečné každodennosti:

Ve Varšavě zase každý den vydatně létají bomby, střelbu z děl je slyšet stále, stále. A všechno to je nepřetržitá, neustávající lopota utrpení. Víím, že k nám teď přijdou veliké, nepochopitelné věci, a nechci se ničemu vyhýbat (tamtéž, s. 387 [25. 7. 1915]).

V této době bomby hučí měkce a rozlehle, a děla kondenzovaněji. Všichni už tomu přivykli a už to vůbec nevyvolává bázeň. — Varšava stojí otrhaná, nahá a roztržená. Poslední věci člověka se dějí ze dne na den. Z napjaté pozornosti, ze soustředěného pohledu očí vychází smutek, nad kterým se nedá vyhrát (tamtéž, s. 388 [3. 8. 1915]).

Každé ráno slyším z Mokotowských polí hudbu německého budičku (tamtéž, s. 417 [6. 1. 1916]).

Zápisky Nałkowské, které se týkají smyslového vnímání války, zřetelně vycházejí z napětí mezi tím, co je vevnitř (prostor domu nebo bytu), a tím, co je venku (prostor probíhajících bitev). Hranicí obou těchto prostorů je okno, kterým dovnitř doléhají zvuky a obrazy nové, válečné zkušenosti. Okno se pro Nałkowskou stává důležitým pozorovacím stanovištěm, které umožňuje přístup ke světu války (venek), ale zároveň od tohoto světa poskytuje bezpečný odstup (vnitřek). Plní také do jisté míry roli „rampy“, za níž smyslově zakoušená válka získává podobu totálního divadla nebo představení žánru „světlo a zvuk“, plného speciálních efektů:

Celou dnešní noc Varšava nespala. Kanonáda kousek za městem trvala do osmi. Od poledne sedíme při otevřených oknech, a potom co jsme sundali ze stěn předměty, které by se mohly rozbít, posloucháme lomoz budov vyhazovaných do vzduchu. Požáry se objevují jednou tu, podruhé tam, hřmění výbuchů se neustále opakuje (tamtéž, s. 389 [4. 8. 1915]).

Zato obyvatelstvo Powiśla uteklo na Nový Svět, Praga je ozářená lunou. Je to teď vidět od nás z koupelny, každou chvíli je slyšet hutný, hutný rachot karabin. Strašlivé drama tohoto města, pučlého vedví, muselo dojít do svého konce (tamtéž, s. 390 [5. 8. 1915]).

3. MEZI „OSUDEM LIDÍ“ A VLASTNÍM SOUKROMÍM

„Mojí skutečností jsou osudy lidí,“ napsala Nałkowska až v době druhé světové války. Tato slova by se ale mohla v jejím deníku objevit i dříve. Zkušenosti z první a potom i druhé světové války způsobují, že Nałkowska obrací svou „duchovní orientaci k jiným: druhému člověku a společnosti“ (Kirchner 1980, s. 5). Má to také svůj odraz v deníku. Je vyplněn popisy různých lidí, které osud staví spisovatelce do cesty. Nałkowska jim věnuje tím více prostoru, čím méně jsou známí a v čím horší životní situaci se nacházejí. Tak přijímá pozici, v níž je život nahlížen „zdola“, ze strany zázemí, týlu. Tedy z té strany, ze které ještě komunikaci beze zbytku neopanoval oficiální klam, povrchnost a pouhé zdání.

Během první světové války pisatelka deníku pořídí mnoho zápisků, které se týkají jiných, zvláště těch, kteří v době krvavého konfliktu platí nejvyšší cenu — vojáků. Již koncem srpna a na začátku září 1914 Nałkowska zaznamenává do deníku zprávy o „nespočetném množství raněných, kteří na drožkách, povozech, valnicích i autech jedou pod slunečným nebem zalidněnými ulicemi Varšavy v obvazech, s holemi a s rukama v páskách“ (Nałkowska 1976, s. 345 [28. 8. 1914]). Po dvou měsících války se vojáci masově vracejí z fronty, přestože ještě tak nedávno „masově vyjížděli na opačnou stranu“ (tamtéž, s. 347 [2. 9. 1914]). Varšava je nyní „zavalená raněnými“, kteří ničím nepřipomínají statečné, bojovné chlapce plné energie, sebevědomé a se zpěvem na rtech odjíždějící na frontu. Teď jsou ti samí chlapci „nemocní, smrtelně unavení způsobem transportu, v otrhaném oblečení, špinaví, smrdutí, pokrytí brouky, žízniční, a dokonce hladoví“ (tamtéž, s. 347 [2. 9. 1914]). V zápiscích Nałkowské se často objevují „vlaky s vojáky,“ „vlaky s raněnými“, zvláště v roce 1914. Spisovatelka pozoruje to, co později popíší historici všímající si důležitosti železnice jako dopravního prostředku, který byl v době první světové války poprvé použit v takovém měřítku, aby zajišťoval dopravu mezi frontou a zázemím.

Železnice a automobilová doprava umožňují také výskyt chování, který bude později nazván „válečnou turistikou“. V době první světové války se bitevní pole mění v cíle masových „poutí“ lidí „toužících po silných dojmech“,¹ kteří přes hrozbu nebezpečí, hned po skončení bitvy, někdy dokonce i v jejím průběhu, vyražejí, aby se podívali na její výsledky a získali „suvenýry“. Nechyběli ani obyčejní „zloději okrádající zabité vojáky“.² Popis tohoto jevu nacházíme i v deníku Nałkowské:

Němci byli odraženi od Varšavy. Mnoho lidí jezdí teď směrem k Pruszkowu, Grodzisku a Piasecznu, aby se podívali na bitevní pole. Malý Beylin si přivezl na památku německou pickelhaubu (tamtéž, s. 360 [25. 10. 1914]).

1 „Žádná z dosavadních bitev Velké války neměla tak velký vliv na kolektivní představivost milionů lidí, a to do té míry, že přes velké riziko cestovní kanceláře organizovaly výpravy k Verdunu pro turisty toužící po silných dojmech“ (Chwalba 2014, s. 220).

2 „V sídlech nacházejících se nedaleko bitevních polí byl zaznamenán nový jev: válečná turistika. Na podzim 1914 byli Němci odraženi od Varšavy. Ke střetům s Rusy došlo mimo jiné v okolí Brwinowa, kam bylo možné dojet úzkokolejnou drahou. Těto příležitosti využili nadšenci, kteří sbírali suvenýry — nábojnice střel, knoflíky, bajonety, pickelhauby, ale i zloději okrádající zabité vojáky“ (Borodziej — Górny 2014, s. 252).

Jak je patrné, válka je období masového chování a pozic, v nichž se jednotlivec stává součástí celku, skupiny, davu a podvoluje se jejich zákonům. To, co je individuální a soukromé, je v době války neustále pod hrozbou zániku, může se také snadno stát zbožím, které je třeba obětovat v situaci ohrožení. Těchto situací se Nałkowska v deníku nejvíce obává. Její otevření se „osudům jiných“ lidí má své jasné hranice, kterými je zachování pocitu vlastního soukromí a intimity. Tento pocit je vytvářen mimo jiné osobními zápisky v deníku a také prostorem vlastního bytu, který ale v době války přestává být trvalým prostorem a nezaručuje zachování adekvátního odstupu v mezilidských vztazích, což vyvolává strach z nekontrolovaného vstupu jiných lidí do spisovatelčiny intimní sféry:

Nutnost znovu opustit tento byt — ocitl se pod širým nebem a má střechu přímo na stropě — je pro mě horší než pocit nebezpečí. Bojím se především toho, že se budu muset skrýt v nějakém sklepě a družně tam přebývat s místními strašnými a dotěrnými sousedy — při velkých nedostatcích v mém spodním prádle, negližé, a zvláště v mém povlečení (tamtéž, s. 389 [4. 8. 1915]).

4. VŠEDNOST A NEVŠEDNOST OKUPACE. VÁLKA JAKO KVINTESENCE ŽIVOTA

Badatelky zabývající se deníky Zofie Nałkowské zdůrazňují přelomový význam první světové války pro její život a tvorbu. Grażyna Borkowska píše, že „první světová válka udělala z Nałkowské zralou spisovatelku“ (Borkowska 2014, s. 11). Hanna Kirchner, jež deník pečlivě editovala, upozorňuje, že to pro Nałkowskou byla zkušenost „možná ještě více hraniční než samotné znovuzískání nezávislosti státu“ (Kirchner 1980, s. 5). Pro Nałkowskou první světová válka nepředstavuje jen další — byť velmi důležitou — historickou událost. Je pro ni událostí odhalující „podšívku světa“, jeho skutečnou tvář. V deníku ostatně spisovatelka prohlašuje, že válka je pro ni mnohem důležitější „jako jev“ než jako konkrétní konflikt mezi jednotlivými státy, mající své příčiny a důsledky. Zajímá ji psychologie a filozofie války,³ které prosvítají skrz probíhající, tíživé a často děsivé válečné události.⁴ Již na samém počátku války si Nałkowska všimne, že válka odírá dosavadní život z jeho konvenčnosti. Způsobuje, že to, co se zdálo být samozřejmé, už takové není, že se všednost spojuje s nevšedností:

Vždyť tato skutečnost, jíž se lze dotknout prsty, je naprosto neuvěřitelná. Stanice a telefon v obležení, ženy pláčou. Ukazuje se, že jsme dosud žili ve velmi konvenčním

3 „Já už jsem tak udělaná, že pro mě válka bude vždy důležitější jako jev než jako téma. Psychologie války — nikoliv to, zač se bojuje“ (Nałkowska 1976, s. 350 [7. 9. 1914]).

4 Poukazuje na to také Adam Fitas ve své knize *Zamiast eposu. Rzecz o dziennikach Zofii Nałkowskiej*: „Válka vnímá jako osobitou esenci historie. Není to neobvyklá skutečnost, nemoc či anomálie dějin, ale jejich velmi výrazná podoba. Nałkowskou nezajímají povrchní a faktografické aspekty ozbrojených činností, ale válka jako jev, odhalující samotnou podstatu lidské existence v každém období a v rozmanitých sférách lidského jednání“ (Fitas 2011, s. 105).

světě. Byli jsme zvyklí tvrdit, že půl hodiny odsud je Varšava. Teprve teď víme, že Varšava je odsud šestnáct verst. [...] Bylo uděláno vše pro to, aby nás Němci zastihli ve zmatku a v troskách. [...] Všude děs, jako před zemětřesením (Nałkowska 1976, s. 338 [1. 8. 1914]).

První reakcí na novou situaci — zatím nikoli intelektuální, ale emoční — je údiv. Pro Nałkowskou, v jejím postoji ke světu i v jejím deníku, hraje „údiv“ zcela zásadní roli. Právě díky němu se náhle nad světem konvencí, mýtů, rozšířených úsudků a přesvědčení vynořuje to, čemu spisovatelka říká „skutečnost“. Zakoušení podivnosti světa a skrze to i jeho skutečnosti bude během obou světových válek nejsilnější.

Války, první i druhá světová, jež odhalují pravdu o skutečném světě, vzbuzují ve spisovatelce pocit, že jejich podivnost a jinakost se zásadně „neliší od života“. Naopak, údiv vede k „vyjevení“ toho, co se mimo válečnou realitu snadno vytrácí pod tlakem každodenních zvyků, mlčky přijímaných předpokladů a často také vědomé i nevědomé falešnosti a pokrytectví. Válka odhaluje především realnost, radikalitu a univerzalitu (alespoň potenciální) lidského zla:

Válka se v ničem neliší od života, je to jen kondenzace, jakoby zrychlení jeho zla, či možná dokonce jedině: jeho vyjevení. Myslím si, že práce v dolech je jako v hrobech, v továrnách jako v pekle, že otupělý smutek sedláků a po zemi roztroušené nemocnice a domy pro choromyslné patří ke stejnému řádu, jsou si podobné. Válka vstřebává to, co je už předem připraveno: divokost, bídu, utrpení a smrt (tamtéž, s. 348 [2. 9. 1914]).

Válka jako „nekonečné, bezmezné zlo“ (tamtéž, s. 348 [2. 9. 1914]) ukazuje také Nałkowské pravdu o historickém údělu lidských společenství, v nichž jsou vývoj, pokrok a civilizační procesy velmi křehké a v nichž se nestabilita projevuje v „regresu“ podmínek a chování, které se zdálo být možné jen ve vzdálené minulosti. Válka znamená tedy nemožnost uspokojit nejzákladnější lidské potřeby, znamená tmu, zimu, hlad, „návrat k dávným, velmi jednoduchým a trochu divokým formám života“ (tamtéž, s. 339 [6. 8. 1914]). Válka je také odhalením toho, co je v člověku divoké a barbarské. Pro Nałkowskou válka představuje ztrátu všech iluzí o tom, že člověk je ze své podstaty dobrý a že život kolektivu se vždy opírá o vzájemnou důvěru a spolupráci:

Dějí se věci divoké, jako v nejhorších dobách středověku, ničení krajin pokrytých poli a městy (tamtéž, s. 355 [24. 9. 1914]).

Barbarské krutosti, drancování a pustošení jsou asi během války úplně v pořádku, jen aby se dobře dařilo. [...] Ve chvíli, kdy se člověk revanšuje tím, že riskuje svůj vlastní život, má právo činit vše — taková mi připadá skutečná morálka války (tamtéž, s. 361 [25. 10. 1914]).

Nałkowska sleduje tento válkou způsobený pokles životní úrovně, regres v postojích a mezilidských vztazích a dospívá k názoru, že to vlastně není nic výjimečného a pomine to stejně rychle, jako se to objevilo. Válka pro ni není jen dočasná „odchylka“ od pravidel vládnoucích světu, ale „vyjevení“ zla jako zákonitosti, jež je neoddělitelné

vepsána do lidského údělu. Skvěle tuto vlastnost „antropologie a etiky“ Nałkowské zachytila Grażyna Borkowska:

Antropologii a etiku Nałkowské zformovaly dva základní postřehy: jedna z lidských potřeb je potřeba krutosti a neexistuje zásadní kvalitativní rozdíl mezi perverzní krutostí např. období války a běžným vražděním, k němuž mezi lidmi dochází. V rodinách, za zavřenými dveřmi bytů, mezi rodiči a dětmi, mezi ženami a muži. Krutost se za všech okolností definuje podobně: vládne jim stejná, čistě nezištná touha po ničení, ponižování a ranění, často spojená s perverzním sexuálním uspokojením. Není to válka, co činí lidi zlymi, to zlé lidské instinkty tlačí svět do války, ve které nacházejí mimořádně příznivé a kompletně bezrestné pole k realizaci. Propojením obou postřehů v jeden Nałkowska formuluje tezi, která ohromuje svou kategoričností: krutost války není popřením lidskosti, ale její kvintesencí (Borkowska 2014, s. 11).

5. VÁLKA, ŽENA, POLSKO. JEDNOTLIVEC A SPOLEČENSTVÍ: PROBLÉM PATRIOTISMU

Období první světové války je pro Zofii Nałkowskou zároveň obdobím jejího dalšího velmi silného emocionálního vztahu, který naváže s Janem Tomaszem Gorzechowským (pseudonym „Jur“) — legendou polského podzemí bojujícího za nezávislost a účastníkem mnoha bojových akcí organizovaných Polskou socialistickou stranou. Během první světové války působil Gorzechowski v Polských legiích a Polské vojenské organizaci Józefa Piłsudského a poté, co Polsko získalo nezávislost, se stal jedním z nejvýznamnějších úředníků nově vznikajícího státu. V době, kdy se Nałkowska seznámila s „Jurem“ Gorzechowským, byl ženatý a měl tři děti. Po rozvodu se v červnu 1922 oženil s Nałkowskou. Jejich manželství se rozpadlo koncem dvacátých let.

Ve vztahu Nałkowské ke Gorzechowskému jsou zřejmé fascinace a vášeň na jedné a odcizení a obava na druhé straně. Nový vztah ji pohltit natolik, že v tomto období úplně přerušuje psaní deníku.⁵ Zároveň je to, jak poukazuje Hanna Kirchner, autorka spisovatelčiny biografie, vztah dvou „šokujícím způsobem odlišných, natolik vzájemně odcizených, že až nepřátelských“ osobností. V Gorzechowském se totiž slučuje všechno to, co Nałkowska „obdivovala u bojovníku za svobodu“, s tím, co v ní zároveň „vzbuzovalo odpor a naplňovalo ji obavou o stav národního vědomí“ (Kirchner 2011, s. 158).⁶ Tato rozpolcenost je zřejmá také v přístupu Nałkowské k roli, již má během války plnit žena.

5 „Tři měsíce života. Vůbec jsem nemohla psát — sem ani obecně — žila jsem až příliš. Přestala jsem být sama sebou, celé mé bytí zaplňovalo tento pouze nepatrný prostor, který uvnitř rádu věcí bylo třeba obsadit“ (Nałkowska 1980, s. 49 [8. 3. 1919]).

6 Dále Hanna Kirchner píše: „Jur byl dokonalým ztělesněním právě těch vlastností, kterých se obávala. Lze také říct, že skvělé dámě literatury osud poslal to, co patřilo k tomu nejlepšímu z mužské části společnosti: hrdinu boje za nezávislost, rytíře, bojovníka, konspirátora. Není divu, že na něj Nałkowska hledí rovnou skrz kulturní stereotyp: skrze jeho společenskou ‚rolí‘, a vnímá ho v souladu s neoddělitelnou patriarchální situovaností vlastního pohlaví“ (Kirchner 2011, s. 159).

V jejím deníku lze tedy najít věty hovořící o tom, že válka nevyhnutelně vede k reprodukování tradičních vzorců, podle nichž „je žena odměnou pro bojovníka“, „ona trpí a rodí, zatímco on jde do války“. Tyto věty však vždy provázejí pochybnosti. Nałkowska si uvědomuje, že během války dochází k obrození „obětních rituálů“ a k „viktimizaci ženy“;⁷ k jejímu podřízení se hrdinskému muži, jenž „dokonce smí být divoký a krutý“, neboť je ztělesněním blaha bojujícího národa.⁸ Spisovatelka někdy přistupuje k takové situaci jako k samozřejmé a nevyhnutelné, jindy jako k něčemu nepřijatelnému.⁹

Neustálé váhání, pochybnosti a otazníky jsou vlastní všem deníkovým zápiskům Nałkowské z období první světové války a bezprostředně po ní. Hanna Kirchner píše, že v tomto období se „spisovatelčina životní zkušenost ztotožňuje se zkušeností historickou“ (tamtéž, s. 170). Gorzechowski, bojující v legiích, zosobňuje polskou tradici boje za nezávislost, sny dalších a dalších generací o obrození Polska jako nezávislého státu, kterým přestalo být na konci 18. století. Styky s Gorzechowským a jinými legionáři, s nimiž přivane „nový víchř romantismu“,¹⁰ způsobuje Nałkowské stav vnitřního „bolestného“ rozpadu „na rozum a cit“ (Nałkowska 1976, s. 399–400 [4. 9. 1915]).

Rozum ji nutí kriticky hodnotit válečnou situaci, v níž dochází ke „vtěsnání celého intelektuálního a tvůrčího života do jediné dějinně-hrdinské sféry, k zatížení mysli rázností národního instinktu“ (tamtéž, s. 393 [24. 8. 1915]). Cit a emocionální potřeba ztotožnění se osudem vlastního národa jí nedovolují odsuzovat kolektivní vytržení a postoje jako „pouze nacionální a hloupé vojáckování“ (tamtéž, s. 399–400 [4. 9. 1915]), i kdyby cenou za to bylo rozostření jejích úsudků a závěrů.

Zofia Nałkowska patří ke generaci narozené dvě dekády po lednovém povstání a vstupující do veřejného života na přelomu 19. a 20. století, pro kterou je polský romantismus stále ještě důležitým vztažným bodem. Spisovatelčin seznam četby zahrnuje jak Mickiewicze, tak i Slowackého a Norwida. Nałkowska si zároveň uvědomuje, že romantismus 19. století absolutizuje národní otázku, což je zcela pochopitelné v situaci ztráty vlastního státu, ale ve 20. století bude již anachronický, pokud nedojde k přetvoření původně romantického pojetí národa jako imaginárního a symbolického společenství ve společenství zformované aktuální situací nebo osudem. Ti, jejichž „podzemní život“ byl pro Nałkowskou „poslední baštou hrdinství“, ji v nové situaci děsí „obludností svých beztrestných, skrytých vražd“ (tamtéž, s. 59 [17. 4. 1909]). Konační a podzemní skutečnost, jež absolutizuje své cíle, nevyhnu-

7 „Nikomu tak výrazně jako jí,“ poukazuje Grażyna Borkowska, „rytmus lásky a války nepřipomínal obětní rituály a viktimizaci ženy“ (Borkowska 2014, s. 12).

8 „Myslela jsem si: žena je odměnou pro bojovníka. Myslela jsem si: hrdina dokonce smí být divoký a krutý. A hladila jsem láskyplně malé, osobité dlaně, tvrdé od šavlí a otěží, a přece potřísněné krví“ (Nałkowska 1976, s. 435 [18. 7. 1916]).

9 V období tohoto smutku a pogromu se mezilidské vztahy vrací k dávným formám, kdy ona trpí a rodí a on jde do války. A jsou chvíle, kdy se právě toto zdá být v pořádku — jako rostoucí obilí nebo plynoucí řeka. Jindy se to ale zdá být velice špatné“ (tamtéž, s. 347 [30. 8. 1914]).

10 „S krátkodobým příchodem několika legionářů se v lepších kruzích začal zvedat nový víchř romantismu. [...] Kouřem, krví a nepravděpodobností prosvítá vidina nezávislého Polska. Historické sny sto let staré, tragické a krvavé divy“ (tamtéž, s. 393 [24. 8. 1915]).

telně vede k morální relativizaci způsobů jednání a také paralyzuje myšlenkovou a tvůrčí svobodu:

Je to veliké, ale není to myšlenka! Romantický půvab, morální síla a vůle, a odvaha — zároveň ale odvrácení se od myšlení, kultury a uvědomění. Ach, nahlížím na to z obou stran stejně — a nevím, a nevím (tamtéž, s. 400 [4. 9. 1915]).

Deník Nałkowské z období první světové války tedy odhaluje napětí, a dokonce i rozpory, které vězí v osobnostech, jejichž patriotismus získává rysy kolektivního a nacionalistického vytržení. Toto vytržení totiž může zároveň znamenat ztrátu vlastní individuality a smyslu pro morálku, což v důsledku může vést k ospravedlnění agrese namířené proti jiným.¹¹ Nałkowska neodsuzuje válečnou vlasteneckou horečku, ale také vůči ní nezůstává nekritická.

Na jednu stranu má totiž velmi silný pocit přináležitosti k národu, jehož příslušníci obětují své životy v boji na frontách během první světové války (dokonce často v boji proti sobě). Na druhé straně stále častěji „vstupuje do konfliktu s velmi polským typem kolektivního vědomí“ (Kirchner 2011, s. 170),¹² v jehož rámci individuální musí ustoupit tlaku závazků vůči kolektivu. Deník se za takových okolností stává pro spisovatelku nástrojem umožňujícím udržet si svou vlastní identitu a nezávislost, díky němuž se může distancovat od událostí, jež jednotlivce zahlcují. „Nevím. Je mi zle. Nechci do toho vstoupit, zavřít oči a odevzdat se vlně,“ píše Nałkowska v srpnu roku 1915, byť to pro ni není snadné, a uvědomuje si, jak vysokou cenu bude muset zaplatit za možnost zachovat si odstup od toho, co se děje kolem: „Hořkost a prokletí, když člověk zůstává stranou“ (Nałkowska 1976, s. 394 [24. 8. 1915]).¹³

6. 1918 – KONEC, NEBO ZAČÁTEK?

Ve svém deníku Zofia Nałkowska dokumentuje také nesamozřejmý konec války a problematické znovuzískání nezávislosti státu. Již v září roku 1914, tedy na samém počátku první světové války, popisuje paradoxní situaci, ve které se „stát rodí

11 „Nałkowska,“ píše Grażyna Borkowska, „se záviděňhodnou odvahou poukazuje na všechny spleitosti tohoto pocitu: vlastenectví na jedné straně předpokládalo akceptaci kolektivu, vyžadovalo tedy popření vlastní individuality. Bylo ve své podstatě zlem nebo bývalo zlem, neboť podněcovalo nízké a neuchopitelné instinkty, zbavující vše ostatní smyslu: přátelství, lásku, umění. Patriotismus ochromoval velkou silou pocházející z neznámého zdroje: ‚Chvění, zbavení dechu, úžas — na to jedno slovo: vlast‘“ (Borkowska 2014, s. 12).

12 Hanna Kircher dále uvádí: „Nałkowska se sama bála svého vlastního postoje, příliš vzdáleného vlastenecké a militantní euforii, ale jinak hluboko zakořeněného v národní mytologii“ (Kirchner 2011, s. 170).

13 Podobně tomu bylo i v období druhé světové války, kdy má spisovatelka na jedné straně velmi silný pocit účasti se společným osudem dobyté země a okupovaného města, což se odráží i v jejím novém zaměstnání — vedení obchodu s cigaretami. Na druhé straně je vyděšená situací, ve které se všechno děje „dohromady“, kdy všechny pocity jsou kolektivní (Nałkowska 1996, s. 434 [19. 3. 1943]).

znovu zrovna ve chvíli, kdy do sebe tři části jeho obyvatelstva co nejsnaživěji střílí“. Tehdy má obavu, že nové Polsko „bude národnědemokratické a antisemitské“ (tamtéž, s. 350–351 [7. 9. 1914]). Hanna Kirchner upozorňuje na to, že u Nałkowské „návaly citové solidarity“ se společenstvím bojují proti „střízlivé reflexi“ a především proti neklidu, který ji stále provází. Spisovatelka „trne, aby tato krvavá oběť nebyla marná a aby nebyla zkažená stejnou divokostí jako nacionalismy nepřátel, proti nimž povstali bojovníci za Polsko“ (Kirchner 2011, s. 152).

11. listopadu 1918, v den, kdy dnes Poláci oslavují výročí znovuzískání nezávislosti, si Nałkowska zapisuje: „Za poslední rok jsem spatřila tolik nenávisných věcí, že se nedokážu radovat ani věřit v trvalost vítězství“ (Nałkowska 1980, s. 40 [11. 11. 1918]). O dva dny později píše o Polsku „zblázněném a radostném ze získané svobody“, a zároveň formuluje obavy z budoucnosti této země „ležící dnes mezi bolševickým Ruskem a revolučním, sociálně demokratickým Německem“ (tamtéž, s. 41–42 [13. 11. 1918]). Na dalších stránkách deníku opakovaně píše o svém strachu ze sociální revoluce, kterou vnímá jako nevyhnutelnou: „Současný stav věcí,“ zapisuje si v dubnu 1919, „se nade vši pochybnost dožaduje revoluce. Jen není známo, kdo ji provede“ (tamtéž, s. 53 [7. 4. 1919]).

Nałkowska tedy vnímá revoluci jako neodvratnou, i když komunismus a bolševismus ji naplňují děsem: „Méně se bojím toho, že zvítězí, než toho, že mohou mít pravdu“ (Kirchner 2011, s. 185). Radost ze znovuožívajícího Polska a pocit blízkosti s těmi, díky nimž se obnovení Polska stává možným, v jejím deníku neznamenaají rezignaci na kritické myšlení, nebo dokonce uznání, že nezávislost je sama o sobě řešením všech polských problémů. Nezávislost způsobuje, že se polské problémy, společenské, hospodářské či politické, ukazují spisovatelce v celé své ostrosti a složitosti. Jak výstižně popisuje Hanna Kirchner, když se Nałkowska:

opájí tím, co je nejdůležitější — znovuzrozením Polska, nemá iluze, že nezávislost státu sama o sobě vymýtí sociální nespravedlnost a že zbaví moc organického jedu. Vidí a ví, že nezbytné atributy vlastenectví reprodukují stejné formy útlaku a represí, jakými trpěl národ pod jhem okupantů (tamtéž).

Nałkowska si v deníku uvědomuje, že nezávislé Polsko je teprve začátek obrovské práce na jeho budoucí podobě.

Z polštiny přeložily Hana Blažková a Justyna Suma.

PRAMENY

Nałkowska, Zofia: *Dzienniki*. Sv. 2. 1909–1917, ed. Hanna Kirchner. Czytelnik, Warszawa 1976.

Nałkowska, Zofia: *Dzienniki*. Sv. 3. 1918–1929, ed. Hanna Kirchner. Czytelnik, Warszawa 1980.

Nałkowska, Zofia: *Dzienniki*. Sv. 5. 1939–1944, ed. Hanna Kirchner. Czytelnik, Warszawa 1996.

LITERATURA

Borkowska, Grażyna: *Modernizm, kobiety i wojna. Książki w Tygodniku. Magazyn Literacki*, 2014, č. 5–6, s. 11.

Borodziej, Włodzimierz — Górny, Maciej: *Nasza wojna. Sv. 1. Imperia 1912–1916*. Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2014.

Fitas, Adam: *Zamiast eposu. Rzecz o dziennikach Zofii Nałkowskiej*. Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.

Górnicka-Boratyńska, Aneta: *Chcemy życia całego. Antologia polskich tekstów feministycznych z lat 1870–1939*. Res Publica, Warszawa 1999.

Chwalba, Andrzej: *Samobójstwo Europy. Wielka Wojna 1914–1918*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 2014.

Kirchner, Hanna: Wstęp. In: Zofia Nałkowska: *Dzienniki. Sv. 3. 1918–1929*, ed. Hanna Kirchner. Czytelnik, Warszawa 1980.

Kirchner, Hanna: *Nałkowska albo życie pisane*. Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2011.

Sierakowska, Katarzyna: *Śmierć, wygnanie, głód w dokumentach osobistych. Ziemie polskie w latach Wielkiej Wojny 1914–1918*. Instytut Historii PAN, Warszawa 2015.

